

AIŠKINAMASIS RAŠTAS
DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS UŽIMTUMO ĮSTATYMO NR. XII-2470 24
STRAIPSNIO PAKEITIMO IR NEDARBO SOCIALINIO DRAUDIMO
ĮSTATYMO NR. IX-1904 12 STRAIPSNIO PAKEITIMO
ĮSTATYMŲ PROJEKTŲ

1. Įstatymo projekto rengimą paskatinusios priežastys, parengto projekto tikslai ir uždaviniai:

Statistika rodo, kad skurdo rizikos atžvilgiu Lietuvoje pažeidžiamiausi asmenys yra vaikai, daugiavaikės šeimos, vieniši tėvai, auginantys vaikus, žmonės su negalia, senatvės pensininkai, vieniši asmenys ir bedarbiai. Kai kurios socialinės grupės yra jautresnės socialiniams, ekonominiams iššūkiams bei rizikoms ir turi mažiau išteklių sėkmingai su tuo susidoroti. Šeimų su vaikais ir vienišų asmenų skurdui spręsti jau pasitelktos universalios išmokos, pensijų tvariam augimui sąlygas sudaro sėkmingos socialinio draudimo pensijų pertvarkos, o štai bedarbių skurdo situacija jau daugelį metų yra įstrigusi dėl itin griežto reguliavimo. 2021 m. net 50,4 proc. bedarbių patyrė skurdo riziką – tai yra visų pažeidžiamiausių grupių (vienišų – 44,5 proc., pensininkų – 38,8 proc., vienišų motinų / tėvų – 32,4 proc. ir t.t.) aukščiausias rodiklis.

Šiuo metu darbą praradę asmenys nuo pajamų netekimo yra apsaugoti 9 mėnesius, tiek laiko jie gauna socialinio draudimo nedarbo išmoką. Visus tuos 9 mėnesius jie negali gauti nė euro pajamų, o jei gaus bent kelių valandų uždarbį arba pradės individualią veiklą, net ir negaudami iš jos pajamų, iš karto praras visas išmokas.

Platesnė, universalesnė parama nemažina paskatos dirbti, o priešingai – stiprina žmones, šeimas, motyvuoja ieškoti geresnio darbo, mokytis, kurti verslą arba tiesiog padeda išgyventi sudėtingus laikotarpius, nupirkti žieminius batus vaikams ar patenkinti kitus, būtinuosius poreikius. 2018 m. įvesti vaiko pinigai tiesiogiai prisidėjo prie nepasiturinčių šeimų, ypač regionuose, gerovės didinimo. Europos komisija kelis metus iš eilės vis kartojo, kad tai buvo viena iš sėkmingiausių socialinės politikos priemonių ir vaikų skurdo skaičiai krito sparčiausiai visoje Europos Sąjungoje. Pagrindinis vaiko pinigų skirtumas nuo aibės kitų anksčiau nesėkmingai taikytų socialinės politikos priemonių – jie mokami visiems vaikams, nevertinant šeimos pajamų ir nekeliant jokių kitų sąlygų. Lygiai ta pati – universalumo – logika buvo pritaikyta reformuojant ir pašalpų bei kompensacijų už šildymą mokėjimą, neįgalumo išmokas. Socialinė pagalba pandemijos metu, leidusi išvengti Lietuvos ekonomikos nuosmukio, taip pat buvo maksimaliai universali. Vaiko pinigai tuo pačiu yra pirmasis Lietuvos žingsnis link universalių bazinių pajamų, kurios greitai laiku atsirastų visose moderniose valstybėse, nes žmogus darbo rinkoje nebegalės konkuruoti su dirbtiniu intelektu ir robotais. 2020 m., pasikeitus Vyriausybei, ši socialinės politikos kryptis buvo tęsiama. Neseniai atsirado universali išmoka vienišiams asmenims. Bet to, nuo šiol mamos ir tėčiai gaudami dosnias išmokas gali dirbti nuo pirmųjų vaiko gimimo metų. Ir, žinoma, verta paminėti, kad Konstitucinis teismas nuo 2002 m. yra ne kartą paneigęs socialinio draudimo doktrininį principą, kad socialinio draudimo išmokos mokamos tik pajamų netekusiems asmenims, nes cituojant Konstitucinį teismą, „negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį asmenims, kurie dirba tam tikrą darbą ar užsiima tam tikru verslu, paskirta ir mokama senatvės ar invalidumo pensija būtent dėl to būtų sumažinta didesniu mastu nei tiems asmenims, kurie nedirba jokio darbo ir nesiverčia jokių verslu.“ (lrkt.lt/2010 m. balandžio 20 d.)

Remiantis kitose socialinės politikos priemonėse išbandyta praktika, **teikiame Užimtumo rėmimo įstatymo pataisas numatančią teisę gauti nedarbo draudimo išmokas net ir įsidarbinus ar pradėjus individualią veiklą.** Ši išimtis galiojotų nuo šešto bedarbio išmokos gavimo mėnesio, kad būtų išvengta piktnaudžiavimo. Tokiais pakeitimais džiaugtųsi smulkusis verslas, kuris neretai neranda darbuotojų regionuose, mat žmonės bijo netekti išmokų, ir patys bedarbiai, nes neprarasdami išmokų galėtų imtis iniciatyvos, išbandyti individualią veiklą ar verslą, kurie pradžioje, tikėtina, neatneš pajamų, tačiau ilginiui leistų susikurti darbo vietą. Toks sprendimas mažins ir nelegalų darbą, kai gaudami bedarbio išmoką žmonės uždarbiauja nelegaliai, tad valstybė praranda ir išmokas, ir įmokas.

Atskiro dėmesio ir pagalbos nedarbo atveju reikalauja vyresnio amžiaus darbuotojai, kuriems sunkiau įsidarbinti, kurių sveikata ne visuomet leidžia dirbti tiek ir taip, kaip tikisi potencialus darbdavys. Užimtumo tarnyba skelbia, kad tarp ilgalaikių bedarbių, kuriems pagal naujas taisykles suteikiamas „besirengiančių darbo rinkai“ statusas net 67 proc. yra asmenys virš 50 metų amžiaus. Iš viso tokių žmonių yra apie 24 tūkstančius ir jų nedarbo priežastis toli gražu ne visada yra asmeninės motyvacijos ar įgūdžių stoka.

Prielaidų skursti ir prarasti darbą Lietuvoje vyresni darbuotojai turi nemažai. Tipinis darbdavys nori viršvalandžius dirbančio, visas užduotis vykdančio darbuotojo ir apie jokiais lengvesnėmis sąlygomis natūraliai senėjančiam darbuotojui net negalvoja. Visa tai tampa pasiteisinimu, kodėl vyresnio amžiaus darbuotojai nėra samdomi, ir netekus darbo jiems ypač sudėtinga susirasti kitą. Žinoma yra gerų išimčių, bet jos, deja, netapo taisykle – gerų kolektyvinių sutarčių mažai, o sveiko gyvenimo trukmės statistika Lietuvoje negerėja. Nors Užimtumo rėmimo politika išskiria asmenis nuo 45 metų amžiaus kaip tikslinę grupę papildomam rėmimui, finansinės priemonės yra orientuotos į darbdavį, kuris skatinamas priimti vyresnį darbuotoją, tačiau tokiose programose dalyvauja tik dalis vyresnio amžiaus bedarbių, o tie, kas neranda darbo arba negali dirbti, yra silpnai apsaugoti.

Šiuo metu vyresni asmenys saugomi nuo pajamų netekimo kaip ir kiti bedarbiai – 9 mėnesius jie gauna socialinio draudimo nedarbo išmoką. Kai asmenims iki pensijos liko mažiau nei 5 metai, nedarbo pašalpa gali būti pratęsta dar 2 mėnesiams iki 11 mėnesių. Ši priemonė turi kelis esminius trūkumus – paskutinius jos mokėjimo mėnesius išmoka sudaro labai nedidelę buvusių pajamų dalį ir, svarbiausia, žmogus iki pat išmokos gavimo paskutinės dienos negali ieškotis darbo, nes, gavęs pirmą eurą pajamų, netenka išmokos. Skirtingai nuo jaunesnio žmogaus, kiekvienas papildomas nedarbo mėnuo vyresnio amžiaus darbuotojui reiškia dramatišką konkurencingumo praradimą: dėl streso gali sušlubuoti sveikata, prarandama kvalifikacija ir mažėja įgūdžiai, o grėsmė likti amžinu bedarbiu sparčiai auga. Didžiulė infliacija, pandemijos ir karo sukrėtimai stumia Lietuvos žmones rinktis išankstinę pensiją, o tai dar labiau mažina būsimas pajamas. Nuo 2019 m. pasirinkusių išankstinę pensiją padidėjo keturis kartus. Nereikia savęs apgaudinėti, jog žmonės ją pasirinko dėl noro, labiau dėl kitos išeities neturėjimo, kai darbo susirasti nepavyksta, bedarbio išmoka nutrūksta, o reikia gyventi ir iš kažko mokėti mokesčius.

Būtent todėl, vertindami kitų šalių praktiką ir siekdami universalesnės, mažiau reikalavimų keliančios pagalbos, **siūlome pakeisti Nedarbo socialinio draudimo įstatymą ir prailginti papildomos nedarbo draudimo išmokos mokėjimo laikotarpį nuo dabartinių 11 iki 15 mėnesių asmenims, kuriems iki pensijos liko mažiau nei 5 metai.** Pagrindinis siūlomo įstatymo pakeitimo pranašumas – nedarbo draudimo išmoka būtų mokama net ir pradėdant gauti papildomas darbo ar verslo pajamas (remiantis aukščiau minėtu ir kartu siūlomu Užimtumo rėmimo įstatymo pakeitimu), o tai, esame tikri, leistų vyresnio amžiaus darbuotojams drąsiau bandyti naujas veiklos sritis, nebijant prarasti lėšų, skirtų pragyvenimui. Bet kokių atveju, sąlyga ieškotis darbo, dalyvauti perkvalifikavimo kursuose būtų privaloma.

2. Įstatymo projekto iniciatoriai (institucija, asmenys ar piliečių įgalioti atstovai) ir rengėjai:

Lietuvos Respublikos Seimo narių grupė.

3. Kaip šiuo metu yra reguliuojami įstatymo projekte aptarti teisiniai santykiai:

Šiuo metu Lietuvos Respublikos Nedarbo socialinio draudimo įstatymo 24 straipsnis numato, kad žmogui sustabdomas bedarbio statusas, kai atsiranda ne ilgesnės kaip 6 mėnesių trukmės terminuoti darbo santykiai ar darbo santykiams prilyginti teisiniai santykiai arba bedarbis pradeda individualią veiklą ir ją vykdo ne ilgiau kaip 6 mėnesius. Bedarbio statusas naikinamas, kai atsiranda neterminuoti darbo santykiai ar asmuo įsteigia individualią įmonę, tampa mažosios bendrijos steigėju ir pan.

4. Kokios siūlomos naujos teisinio reguliavimo nuostatos ir kokių teigiamų rezultatų laukiama:

Siūloma pakeisti Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymo 24 straipsnio 1 ir 4 dalies du punktus ir įteisinti išimtį, kad bedarbis gauna Nedarbo socialinio draudimo įstatymo 8 straipsnyje numatytas nedarbo draudimo išmokas septintą–devintą nedarbo draudimo išmokos mokėjimo mėnesį šių išmokų mokėjimo laikotarpiu arba kai bedarbiui taikomas Nedarbo socialinio draudimo įstatymo 12 straipsnyje numatytas nedarbo draudimo išmokos mokėjimo pratęsimas.

Taip pat siūloma pakeisti Nedarbo socialinio draudimo įstatymo 12 straipsnio nuostatas, pagal kurias bedarbiams, kuriems paskirtos arba atnaujintos nedarbo draudimo išmokos mokėjimo termino pabaigos dieną iki senatvės pensijos amžiaus yra likę ne daugiau kaip 5 metai, nedarbo draudimo išmokos mokėjimas pratęsiamas ne 2 mėnesiams, kaip yra dabar, o 6 mėnesiams, jeigu asmeniui nepaskirta išankstinė senatvės pensija pagal Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymą (iki 2017 m. gruodžio 31 d.) arba pagal Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymą (nuo 2018 m. sausio 1 d.)

5. Numatomo teisinio reguliavimo poveikio vertinimo rezultatai (jeigu rengiant įstatymo projektą toks vertinimas turi būti atliktas ir jo rezultatai nepateikiami atskiru dokumentu), galimos neigiamos priimto įstatymo pasekmės ir kokių priemonių reikėtų imtis, kad tokių pasekmių būtų išvengta:

Priėmus įstatymą neigiamų pasekmių nenumatoma.

6. Kokią įtaką priimtas įstatymas turės kriminogeninei situacijai, korupcijai:

Priimtas įstatymas turės teigiamos įtakos kriminogeninei situacijai, nes mažins nelegalaus darbo paskatas.

7. Kaip įstatymo įgyvendinimas atsilieps verslo sąlygoms ir jo plėtrai:

Tokiais pakeitimais džiaugtųsi smulkusis verslas, kuris neretai neranda darbuotojų regionuose, mat žmonės bijo netekti išmokų, ir patys bedarbiai, nes, neprarasdami išmokų, galėtų imtis iniciatyvos, išbandyti individualią veiklą ar verslą, kurie pradžioje, tikėtina, neatneštų pajamų, tačiau ilginiui leistų susikurti darbo vietą. Dėl priimtų pakeitimų mažėtų ilgalaikių bedarbių skaičius, nes žmonės greičiau integruotųsi į darbo rinką po darbo praradimo.

8. Ar įstatymo projektas neprieštarauja strateginio lygmens planavimo dokumentams:

Įstatymo projektas neprieštarauja strateginio lygmens planavimo dokumentams.

9. Įstatymo inkorporavimas į teisinę sistemą, kokius teisės aktus būtina priimti, kokius galiojančius teisės aktus reikia pakeisti ar pripažinti netekusiais galios:

Priimtam įstatymui inkorporuoti į teisinę sistemą priimti naujų, pakeisti galiojančių ar pripažinti netekusiais galios įstatymų nereikės.

10. Ar įstatymo projektas parengtas laikantis Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos, Teisėkūros pagrindų įstatymų reikalavimų, o įstatymo projekto sąvokos ir jas įvardijantys terminai įvertinti Terminų banko įstatymo ir jo įgyvendinamųjų teisės aktų nustatyta tvarka:

Įstatymo projektas parengtas laikantis Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos, Teisėkūros pagrindų įstatymų reikalavimų. Įstatymo projekte naujos sąvokos nėra teikiamos, taip pat nekeičiamos galiojančios sąvokos.

11. Ar įstatymo projektas atitinka Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatas ir Europos Sąjungos dokumentus:

Įstatymo projektas atitinka Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatas ir Europos Sąjungos dokumentus.

12. Jeigu įstatymui įgyvendinti reikia įgyvendinamųjų teisės aktų, - kas ir kada juos turėtų priimti:

Lietuvos Respublikos Vyriausybė, socialinės apsaugos ir darbo ministras, Užimtumo tarnybos prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktorius iki 2023 m. gruodžio 31 d. turėtų priimti šio įstatymo įgyvendinamuosius teisės aktus.

13. Kiek valstybės, savivaldybių biudžetų ir kitų valstybės įsteigtų fondų lėšų prireiks įstatymui įgyvendinti, ar bus galima sutaupyti (pateikiami prognozuojami rodikliai einamaisiais ir artimiausiais 3 biudžetiniais metais):

Numatoma, kad įstatymo projekto nuostatoms įgyvendinti papildomų lėšų reikės. Tikslius skaičiavimus pateiks Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija rengiant 2024 m. biudžetą.

14. Įstatymo projekto rengimo metu gauti specialistų vertinimai ir išvados:

Įstatymo projekto rengimo metu specialistų vertinimų ar išvadų nebuvo gauta.

15. Reikšminiai žodžiai, kurių reikia šiam projektui įtraukti į kompiuterinę paieškos sistemą, įskaitant Europos žodyno „Eurovoc“ terminus, temas bei sritis:

Reikšminiai Įstatymo projekto žodžiai, kurių reikia jiems įtraukti į kompiuterinę paieškos sistemą, įskaitant reikšminius žodžius pagal Europos žodyną „Eurovoc“, yra „nedarbo socialinio draudimo išmoka“, „užimtumo rėmimas“, „nedarbas“ ir „vyresnio asmens pajamų apsauga“.

16. Kiti, iniciatorių nuomone, reikalingi pagrindimai ir paaiškinimai:

Nėra.

Teikia
Seimo nariai